

УДК 373.5.017.4(430)(091)

© Башкір О. І., Фазан В. В., Штефан Л. А., 2025.

<https://orcid.org/0000-0001-5237-9778>

<https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

<https://orcid.org/0000-0002-6281-980X>

<https://doi.org/10.34142/23128046.2025.59.04>

**О. І. Башкір,
В. В. Фазан,
Л. А. Штефан**

ЗМІСТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ НІМЕЧЧИНИ

У статті проаналізовано зміст громадянської освіти учнів середньої школи Німеччини на різних етапах розвитку країни. Установлено, що зміст зазначеної освіти учнів повністю залежить від політики держави. З'ясовано, що за 100-річну історію існування, громадянська освіта викладалася в різних системах Німеччини: до 1918 року в монархії; з 1918 по 1933 рік у Веймарській республіці; з 1933 по 1945 рік в расистській диктатурі; з 1949 по 1989 рік у Німецькій Демократичній Республіці; з 1949 року – в демократії Федеративної Республіки Німеччини.

Провідною метою громадянської освіти в період монархії, було виховання слухняних підданих в авторитарній державі, яке здійснювалося через репресивні стосунки вчитель-учень і включало тілесні покарання. У Веймарській демократії метою громадянської освіти був вже освічений громадянин. Вимога до шкіл включала, щоб вони були відкриті для різних груп людей та для запровадження різних педагогічних позицій і методів.

Період з 1933 – 1945 рр. характеризувався пріоритетом арійської раси. З огляду на це, у школі та поза школою були запроваджені такі форми, як: гітлерівське вітання, уніформа, марші, церемонії та демонстративні заходи. У цей період войовничість, служіння «фюреру» і своїй «Батьківщині» були центральними принципами громадянської освіти.

З 1949 по 1989 рік у Німецькій Демократичній Республіці мета громадянської освіти полягала у вихованні всебічно освіченої соціалістичної особистості. Громадянська освіта в цей період була настільки суперечливою: з одного боку, ієрархічною, з іншого боку, – заснованою на традиціях робітничого руху. Не свобода вважалася центральним принципом, а підтримка соціалістичних принципів та існуючої держави.

Взагалі, громадянська освіта в школі до 60-х років ХХ століття проводилася достатньо аполітично, як соціальне навчання та формальне знання демократичних інститутів і процедур. Подібні тенденції можна побачити і після об'єднання Німеччини. Громадянська освіта викладається через предмет, який може мати різні назви, як-от: «Сучасність»,

«Громадськість», «Соціальні науки», «Політичні науки». Окрім передачі знань, її мета полягає в соціальному навчанні та розвитку критичного і рефлексивного мислення.

Ключові слова: громадянське виховання, політичне виховання, громадянська освіта, зміст, середня школа, учні, Німеччина.

Bashkir O. I., Fazan V. V., Shtefan L. A. Content of civic education for secondary school pupils in Germany. The article analyses the content of civic education for secondary school students in Germany at different stages of the country's development. It has been established that the content of this education depends entirely on state policy. It has been found that over its 100-year history, civic education has been taught in different systems in Germany: until 1918 in a monarchy; from 1918 to 1933 in the Weimar Republic; from 1933 to 1945 in a racist dictatorship; from 1949 to 1989 in the German Democratic Republic; and since 1949 in the democracy of the Federal Republic of Germany.

The main goal of civic education during the monarchy was to raise obedient subjects in an authoritarian state, which was achieved through repressive teacher-student relationships and included corporal punishment. In the Weimar democracy, the goal of civic education was to produce educated citizens. Schools were required to be open to different groups of people and to introduce different pedagogical positions and methods.

The period from 1933 to 1945 was characterised by the prioritisation of the Aryan race. With this in mind, forms such as the Hitler salute, uniforms, marches, ceremonies and demonstrations were introduced in and outside of schools. During this period, militancy and service to the Führer and the Fatherland were the central principles of civic education.

From 1949 to 1989, the goal of civic education in the German Democratic Republic was to nurture well-rounded socialist personalities. Civic education during this period was quite contradictory: on the one hand, it was hierarchical, and on the other, it was based on the traditions of the labour movement. Freedom was not considered a central principle, but rather support for socialist principles and the existing state.

In general, civic education in schools until the 1960s was conducted in a fairly apolitical manner, as social learning and formal knowledge of democratic institutions and procedures. Similar trends can be seen after the reunification of Germany. Civic education is taught through a subject that may have different names, such as 'Contemporary Issues,' 'Public Affairs,' 'Social Sciences,' or 'Political Sciences.' In addition to imparting knowledge, its goal is social learning and the development of critical and reflective thinking.

Keywords: civic education, political education, content, secondary school, students, Germany.

Вступ. Навчання молоді політично обізнаної та активної є життєво важливим завданням. Незалежно від політичної ідеології, громадяни повинні

знати, як брати участь у політичному процесі, як працює уряд. Саме ці питання розглядає курс громадянської освіти. Найефективніше та найдоцільніше починати вивчення цих питань з учнів середньої школи.

Педагогічно цінний досвід щодо організації громадянської освіти учнів державних шкіл – установ, які найбільш ефективно навчають та поширюють громадянську освіту, накопичено в Німеччині – країні, яка прагнула усвідомити важливість цього предмета як способу визнання складного минулого та спільного руху вперед. Після Другої світової війни Німеччина створила Федеральне агентство громадянської освіти, яке підтримує мережу сотень фондів, некомерційних організацій та шкіл, надаючи значне фінансування та навчання.

Про необхідність запровадження громадянської освіти говорить і проведене в рамках проєкту «Зміцнення демократії в містах» дослідження. 77 % учасників опитування заявили, що «погана громадянська освіта» є серйозною або помірною загрозою для демократії в їхньому місті (Making Civic, 2021).

Питання громадянської та політичної освіти учнів порушувались у працях таких українських науковців, як О. Галус, І. Дзюбенко, Л. Зеленська, В. Кремень, О. Овчарук, О. Пометун, Л. Шапошнікова та інших. Теорія та практика громадянської освіти та виховання у зарубіжній педагогічній думці взагалі та Німеччині зокрема спирається на праці Дж. Бадетса, М. Ківік, Д. Оестерейч, Дж. Торней-Пурта, І. Фрейзера, А. Харнетта та деякі інші.

Мета та завдання. Мета статті полягає в аналізі змісту громадянської освіти учнів середньої школи Німеччини на різних етапах розвитку країни.

Методи дослідження. Для досягнення мети статті залучено комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження, як-от: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення і систематизація зарубіжних наукових джерел з метою з'ясування змісту громадянської освіти учнів середньої школи Німеччини та формулювання теоретичних висновків.

Результати. Громадянська освіта в Німеччині викладається в рамках предмета, який має різні назви. Вона охоплює проведення спеціалізованих предметних уроків і має майже 100-річну історію. Більше, ніж інші предмети, громадянська освіта перебуває під впливом політичної та соціальної системи. За свою 100-річну історію, як свідчать наукові джерела, громадянська освіта викладалася в п'яти різних системах Німеччини: до 1918 року у феодальній системі та монархії; з 1918 по 1933 рік у Веймарській республіці; з 1933 по 1945 рік за правління націонал-соціалізму в расистській диктатурі; з 1949 по 1989 рік у централістській соціалістичній Німецькій Демократичній Республіці; з 1949 року в демократії Федеративної Республіки Німеччини (Making Civic, 2021).

На відміну від інших предметів, громадянська освіта викладається не тільки в школі, а й передається поза школою: через друковані та мультимедійні документи, через політичні події та дискусії. У школі громадянська освіта не викладається лише через один конкретний предмет, а інтегрована як принцип навчання в інші предмети, шкільне життя та позакласну діяльність.

Як зазначають дослідники, однією з головних цілей громадянської освіти, яка була встановлена в монархії, було виховання слухняних підданих в авторитарній державі. Виховання слухняних підданих також здійснювалося через репресивні стосунки вчитель-учень, що включали тілесні покарання. Нерівність різних соціальних класів успадковувалася вже від народження, а потім відтворювалася в шкільному житті (Beutel & Fauser, 2001).

У новій Веймарській демократії метою громадянської освіти був вже не слухняний підданий, а освічений громадянин. Принципи як політичної, так і соціальної рівності, зокрема право голосу, право на освіту та рівність перед законом, були встановлені в конституції; і соціальні інституції намагалися цього дотримуватися. Вимога до шкіл полягала в тому, щоб вони були відкриті для різних груп людей, а також для запровадження різних навчальних позицій та методів (Making Civic, 2021).

Період з 1933 – 1945 рр. характеризувався посиленням ієрархічних та вибіркових принципів у навчальних програмах та шкільній організації. Відбір більше не виправдовувався соціальними класами, а расою. Арійська раса вважалася вищою. Школа мала готуватися до цієї провідної ролі. У школі, а також поза школою – в засобах масової інформації – були запроваджені подібні форми політичної дисципліни: гітлерівське вітання, уніформа, марші, церемонії та демонстративні заходи. Політичні організації вважалися вирішальними для реалізації громадянської освіти. У цих організаціях поза школою відбувалися громадські вечори, маршові паради, працювали табори. У цей період німецької історії ієрархія та відбору, войовничість і служіння «фюреру» та своїй «Батьківщині» були центральними принципами громадянської освіти.

Мета такої освіти в школі за пролетарської диктатури Німецької Демократичної Республіки полягала у вихованні всебічно освіченої соціалістичної особистості. Школи повинні були бути не лише авторитарними установами, передавати знання, а й здійснювати освіту.

Громадянська освіта в цьому суспільстві була настільки суперечливою: з одного боку, упередженою та ієрархічною, з іншого боку, – заснованою на традиціях соціальних рухів, зокрема робітничого. Не свобода вважалася центральним принципом, а підтримка соціалістичних принципів та існуючої держави. Керівні функції щодо організації громадянської освіти були покладені

на вчителів, які проводили піонерські збори та святкові заходи, а також відповідали за організацію політичної освіти в школі.

Науково-педагогічні джерела свідчать, що громадянська освіта в школі до 60-х років XX століття проводилася досить (The Burden of History? Civic Education at German Schools, 2002) аполітично, як соціальне навчання або формальне знання демократичних інститутів та процедур.

Подібні тенденції можна побачити і в нових державах після об'єднання Німеччини. Громадянська освіта викладається через предмет, який може мати різні назви, як-от: «Сучасність» («Gegenwartskunde»), «Громадськість» («Gemeinschaftskunde»), «Соціальні науки» («Sozialkunde»), «Gesellschaftskunde»), «Політичні науки» («Politische Weltkunde»). Окрім передачі знань, її метою є соціальне навчання та розвиток критичного та рефлексивного мислення. Вчителям забороняється демонструвати свою відданість політичним партіям чи питанням, а вони повинні займати нейтральні позиції (Public civic (political) education in Germany, 2004).

Варто підкреслити, що до того, як громадянська освіта стала спеціалізованим предметом на початку XX століття, вона розглядалась як принцип навчання через інші предмети. Громадянська освіта як принцип викладання всіх предметів вимагає, щоб учителі були політично освіченими громадянами, які бажають та здатні викладати громадянську освіту через свої предмети.

Часто громадянська освіта повинна була викладатися через суміжні предмети або через інтегрований предмет, наприклад, поєднання географії та історії, а також через міждисциплінарні проєкти.

Лише після Другої світової війни громадянська освіта була запроваджена як самостійний предмет у всіх університетах. Сьогодні існують можливості для вчителів різних предметів отримати кваліфікацію викладача громадянської освіти без відриву від роботи через додаткову програму навчання.

Громадянська освіта в Німеччині переважно ототожнюється з політичною освітою і забезпечується в основному державними школами, державними вищими навчальними закладами (університетами тощо), державними установами молодіжної та дорослої освіти, урядовими (федеральними та державними) установами громадянської (політичної) освіти, фондами, пов'язаними з основними політичними партіями.

Відповідальність за державну освіту в цілому (тобто за державні школи) лежить на 16 урядах федеральних земель, а умови, зміст, навчальні програми, цілі громадянської освіти різняться залежно від федеральних земель – частково навіть у межах федеральних земель через різні типи шкіл.

Важливо, що для впровадження в кожному місті кожна з 16 німецьких земель також має власне агентство з громадянської освіти, яке діє незалежно та готує книги, проводить семінари та надає матеріали для вчителів. Німеччина вкладає вагомі інвестиції в організацію громадянської освіти. Наприклад, у 2020 році загальна сума становила 461 мільйон доларів, порівняно з мізерними 5 мільйонами доларів федерального бюджету Сполучених Штатів Америки (Making Civic, 2021).

Необхідно також підкреслити, що у Німеччині достатньо різна шкільна система, яка складається із 4-х або 6-ти років початкової школи, після яких ідуть або нижча середня, або проміжна, або старша школа, або – в деяких громадах – загальноосвітні старші школи. Переважна більшість німецьких шкіл до змісту громадянської освіти включає такі теми, як: соціальні відносини, основи демократії, політична система Німеччини, економіка, соціальна структура Німеччини, як брати участь у державній політиці, Європейський Союз, ЗМІ, міжнародні відносини, підтримка миру, порівняння політичних систем, екологічні проблеми, права людини та соціальні питання (Vöhme, 2019).

Навчальна програма з громадянської освіти учнів середньої школи розробляється окремими землями та спрямована на розвиток критичного мислення школярів, медіаграмотності та активної участі в демократії, включаючи обговорення суперечливих тем. Однак зміст навчання та обсяг програми різняться як між окремими землями, так і типами шкіл, причому гімназія зазвичай пропонує більш кваліфікованих учителів та більш фундаментальну освіту, ніж інші типи середніх шкіл.

Узагальнення науково-педагогічних джерел свідчить про те, що кожна німецька земля несе відповідальність за структурування власної навчальної програми, що призводить до регіональних відмінностей. Зазвичай навчання починається між 5 та 7 класами, залежно від штату та типу школи.

Варто також звернути увагу на те, що у Німеччині окремі вчителі, особливо в школах, що не є гімназіями, не завжди мають спеціальну підготовку з громадянської освіти.

Громадянська освіта глибоко вкорінена в історичне розуміння минулого Німеччини, зосереджена на запобіганні повторенню тоталітаризму та сприянні відданості демократичним цінностям.

Така освіта вважається вирішальним інструментом зміцнення демократії проти сучасних загроз, таких як популізм, расизм та дезінформація.

Учні всіх типів шкіл проходять курси громадянської освіти (організовані як дисциплінарні або як міждисциплінарні предмети) тривалістю 1 або 2 години на тиждень залежно від землі, а також від типу школи (Public civic (political) education in Germany, 2004).

Незважаючи на широке розмаїття годин, предметів та змісту громадянської освіти (німецькі вчителі в більшості земель користуються значною педагогічною свободою і їх насправді не дуже хвилюють офіційні рамки), існує загальна думка щодо основних цілей громадянської освіти в німецьких школах.

Головна мета надання зазначеної освіти полягає в тому, щоб передати учням певні знання та навички, виховувати їх активними, критично мислячими та відповідальними громадянами. Це включає сприяння розумінню демократичних цінностей та здатність брати участь у громадському житті. З метою розвитку суджень та формування критичного мислення школярів вчителів заохочують відкрито обговорювати суперечливі питання.

Завдання громадянської освіти – допомогти молодим людям розвиватися як самостійним, автономним та критичним громадянам у гуманному та демократичному суспільстві, будучи здатними аналізувати соціальні та політичні ситуації, проблеми, конфлікти, отримувати та застосовувати відповідні аналітичні методи та навички, приймати обґрунтовані й аргументовані судження та рішення щодо соціальних та політичних питань, розпізнавати, конструктивно та толерантно розглядати суперечливі питання, а також альтернативні перспективи та погляди в культурно різноманітному суспільстві, рефлексивно та демократично брати участь у процесах державної політики (Weißeno, 2004).

Серед методів організації громадянської освіти вчителі широко використовують емпіричне, проєктне, проблемне, орієнтоване, активне, самостійне, кооперативне, колективне та проблемно-орієнтоване навчання, а також метод дослідження.

До найкращих практик організації громадянської освіти в Німеччині належить програма «Projekt: aktive Bürger» («Проєкт: активні громадяни»), яка активно залучає учнів середньої школи до навчання моніторингу та впливу на державну політику і заохочує громадянську участь серед учнів, їхніх батьків та членів громади (Koormann & Klaus, 2001).

Учні працюють разом і починають визначати проблеми у своїй громаді, які вони вважають важливими. Клас вирішує, яку проблему потрібно розв'язати першочергово. Учні збирають та оцінюють інформацію про проблему з різних джерел та розглядають можливі рішення та альтернативні політики, пропонувані політичними інституціями, групами людей, такими як неурядові інституції тощо.

Далі учні пропонують детальний план дій, а також розробляють портфоліо, яке відображає основні кроки, зроблені під час активного навчального процесу. Потім клас презентує своє портфоліо громадськості, щоб

показати, як вони пропонують вирішити досліджену ними державну проблему, та як вони можуть вплинути на політичні інституції, урядові установи, державну адміністрацію тощо, щоб зазначені структури прийняли пропоновану ними державну політику.

Клас бере активну участь у процесі державної політики щодо вирішення проблеми і потім учні розмірковують над своїм навчальним досвідом.

До основних елементів емпіричного громадянського навчання можна віднести те, що учні навчаються шляхом взаємодії, співпраці та роздумів у контексті справжнього політичного процесу, що стосується реальної суспільної проблеми (Public civic (political) education in Germany, 2004).

Емпірична навчальна програма з громадянської освіти пропагує ідею того, що молодь вивчає політику через участь у ній. У окресленій програмі основна увага приділяється молоді, яка вивчає громадянську освіту для покращення життя в суспільстві.

Громадянська освіта, що пропагується в Німеччині, зосереджена на потребі плюралізму, медіаграмотності та, що найважливіше, включає викладання суперечливих питань. Даніель Келер, директор Німецького інституту досліджень радикалізації та дерадикалізації, зазначає, що «те, що є суперечливим у суспільстві, має бути представлене як суперечливе» (Pädagogische Analysen, 2001).

Доцільно також звернути увагу на те, що широкі наукові дискусії щодо організації громадянської освіти публікуються на сторінках спеціалізованих журналах, таких як Politische Bildung (Політична освіта), Gesellschaft-WirtschaftPolitik (Політична освіта, суспільство-економіка-політика), Politisches Lernen (Політичне навчання), Forum Politikunterricht (Форум з політичної освіти) та деяких інших.

Отже, для німців громадянська освіта викладається як дисципліна, яка має надати молодим людям можливість покращити німецьку демократію. Німеччина пропонує пріоритетність та впровадження чесної, автентичної, пріоритетної громадянської освіти, яка шанує та визнає минуле, водночас визнаючи, що молодь повинна допомагати створювати краще майбутнє.

У загальноосвітніх школах учителі отримують допомогу та підтримку у спеціальних предметних знаннях від команди кваліфікованих викладачів предмета та в міждисциплінарній співпраці. Коли класні керівники викладають громадянську освіту, вони часто наголошують на соціальному навчанні, розглядаючи проблеми, що виникають у навчальній групі або в школі. При цьому також враховуються інтереси учнів.

У Німеччині високоякісна інформація та навчальні матеріали з громадянської освіти є легкодоступними та їх можна отримати безкоштовно

або за низькою ціною. Вчителі Німеччини просять планувати більше уроків зі свого предмета, мати можливості для реалізації проєктів та продовжувати навчання методології для покращення громадянської освіти (Torney-Purta & et al., 2001; Händle, 2001).

Необхідно також звернути увагу на те, що у сучасній Німеччині позакласна громадянська освіта в командах, клубах, навчальних поїздках та при проведенні шкільних екскурсій вважається дуже важливою. Амбітні результати заохочуються та популяризуються поза межами школи, наприклад, через спеціальну програму «Демократична торгівля» (Beutel & Fauser, 2001). Також громадянська освіта підтримується за допомогою практичних проєктів, які організовують багато шкіл. Деякі школи співпрацюють із зовнішніми експертами щодо розробки проєктів громадянської освіти (Oesterreich, 2002).

Обговорення. Спираючись на праці українських (О. Галус, І. Дзюбенко, Л. Зеленська, В. Кремень, О. Овчарук, О. Пометун, Л. Шапошнікова і деяких інших) та зарубіжних (Дж. Бадетса, М. Ківік, Д. Оестерейч, Дж. Торней-Пурта, І. Фрейзера, А. Харнетта та інших) фахівців, визначено і схарактеризовано зміст громадянської освіти учнів середньої школи Німеччини на різних етапах розвитку країни.

Висновки. Отже, громадянська освіта є обов'язковим предметом у середній школі Німеччини. Зміст зазначеної освіти учнів повністю залежить від політики держави. Як свідчить проведене дослідження, за свою 100-річну історію існування, громадянська освіта викладалася в різних системах Німеччини: до 1918 року в монархії (мета її полягала у вихованні слухняних підданих авторитарної держави); з 1918 по 1933 рік у Веймарській республіці (спрямована на виховання освіченого громадянина); з 1933 по 1945 рік в расистській диктатурі (для реалізації громадянської освіти вирішальними були політичні організації, які проводили громадські вечори, маршові паради, організовували табори для підростаючого покоління); з 1949 по 1989 рік у Німецькій Демократичній Республіці (громадянська освіта в цей період була настільки суперечливою: з одного боку, ієрархічною, з іншого боку, – заснованою на традиціях робітничого руху); з 1949 року – в демократії Федеративної Республіки Німеччини (громадянська освіта викладається через спеціальні предмети, її мета полягає в соціальному навчанні та розвитку критичного і рефлексивного мислення школярів).

ЛІТЕРАТУРА:

- Beutel, W., Fauser, P. (2001). *Erfahrene Demokratie. Wie Politik praktisch gelernt werden kann*
Böhme, L. (2019). *Politische Bildung für Schülerinnen und Schüler mit sonderpädagogischem Förderbedarf*. Frankfurt am Main. 556 p.
Händle, C. (2001). *Politische Bildung in der Sicht von Lehrpersonen*. *Polis*, 3, 7–10.

- Koopmann, F. Klaus (2001). Projekt: aktive Bürger. Sich demokratisch durchsetzen lernen. <https://www.amazon.de/Projekt-Bürger-demokratisch-durchsetzen-Arbeitsmappe/dp/3860726684>
- Making Civic. Education Matter. September 07, 2021 <https://www.gmfus.org/news/making-civic-education-matter>
- Oesterreich, D. (2002): Politische Bildung von 14-Jährigen. Befunde aus dem Projekt Civic Education. <https://homepage.univie.ac.at/henning.schluss/seminare/026politik/texte/002.pdf>
- Pädagogische Analysen. Berichte und Anstöße aus dem Förderprogramm Demokratisch Handeln 2001 <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-322-93226-6>
- Public civic (political) education in Germany – A Brief Outline Focussing on German Schools – (NECE – Networking European Citizenship Education Santiago de Compostela, September 23-26, 2004) F. Klaus Koopmann Department of Political Science, University of Bremen, Germany <https://www.bpb.de/medien/129315/CTS079.pdf>
- The Burden of History? Civic Education at German Schools, 2002. <https://www.jsse.org/index.php/jsse/article/view/269>
- Torney-Purta, J. et al. (2001): Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. https://www.iea.nl/sites/default/files/2019-04/CIVED_Phase2_Age_Fourteen.pdf
- Weißeno, Georg (Ed.) (2004). Europa verstehen lernen. Eine Aufgabe des Politikunterrichts. Schwalbach: Wochenschau <https://d-nb.info/971305471/04>
- Хрик М. В. Концептуальні засади політичної освіти в загальноосвітніх школах Німеччини (на прикладі федеральної землі Саксонія). *Теорія та методика навчання та виховання*. 2025. № 58. С. 136-150.

REFERENCES:

- Beutel, W. & Fauser, P. (2001). Erfahrene Demokratie. Wie Politik praktisch gelernt werden kann. (in German).
- Böhme, L. (2019). Politische Bildung für Schülerinnen und Schüler mit sonderpädagogischem Förderbedarf. Frankfurt am Main. 556 p. (in German).
- Händle, C. (2001). Politische Bildung in der Sicht von Lehrpersonen. Polis, 3, 7–10.
- Koopmann, F. Klaus (2001). Projekt: aktive Bürger. Sich demokratisch durchsetzen lernen. URL: <https://www.amazon.de/Projekt-Bürger-demokratisch-durchsetzen-Arbeitsmappe/dp/3860726684> (in German).
- Making Civic. Education Matter (2021). URL: <https://www.gmfus.org/news/making-civic-education-matter>
- Oesterreich, D. (2002): Politische Bildung von 14-Jährigen. Befunde aus dem Projekt Civic Education. URL: <https://homepage.univie.ac.at/henning.schluss/seminare/026politik/texte/002.pdf> (in German).
- Pädagogische Analysen. (2001). Berichte und Anstöße aus dem Förderprogramm Demokratisch Handeln URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-322-93226-6> (in German).
- Public civic (political) education in Germany (2004). – A Brief Outline Focussing on German Schools – (NECE – Networking European Citizenship Education Santiago de Compostela, September 23-26, 2004) F. Klaus Koopmann Department of Political Science, University of Bremen, Germany URL: <https://www.bpb.de/medien/129315/CTS079.pdf>
- The Burden of History? Civic Education at German Schools (2002). URL: <https://www.jsse.org/index.php/jsse/article/view/269>
- Torney-Purta, J. & et al. (2001): Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. URL: https://www.iea.nl/sites/default/files/2019-04/CIVED_Phase2_Age_Fourteen.pdf
- Weißeno, Georg (Ed.) (2004). Europa verstehen lernen. Eine Aufgabe des Politikunterrichts. Schwalbach: Wochenschau URL: <https://d-nb.info/971305471/04>

Khryk, M. V. (2025). Kontseptualni zasady politychnoi osvity v zahalnoosvitnikh shkolakh Nimechchyny (na prykladi federalnoi zemli Saksoniia). [Conceptual foundations of political education in German secondary schools (on the example of the federal state of Saxony)]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. № 58. S. 136-150. (in Ukrainian).

Інформація про авторів:

Башкір Ольга Іванівна:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5237-9778>; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002
e-mail: olga.bashkir@hnpu.edu.ua

Фазан Василь Васильович: ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9823-3704>, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна 36000
e-mail: fazanvv@gmail.com

Штефан Людмила Андріївна:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6281-980X>, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61166
e-mail: Valeriy.61.sh@gmail.com

Information about the authors:

Bashkir Olha Ivanivna:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5237-9778>; Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskikh Str., 29, Kharkiv, Ukraine 61002
e-mail: olga.bashkir@hnpu.edu.ua

Fazan Vasyl Vasylovych: ORCID:

<http://orcid.org/0000-0002-9823-3704>, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, vice-rector for scientific work, V. H. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Ostrohradskoho street, 2, Poltava, Ukraine 36000
e-mail: fazanvv@gmail.com

Shtefan Liudmyla Andriivna:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6281-980X>; Dr. hab. in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine, 61166
e-mail: Valeriy.61.sh@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Башкір О. І., Фазан В. В., Штефан Л. А. Зміст громадянської освіти учнів середньої школи Німеччини. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2025. № 59. С. 74-84.

DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2025.59.04>

Дата надходження статті до редакції: 20.09.2025

Стаття прийнята до друку: 01.10.2025